

СТАТТІ

УДК 903.4(477.43/.44)“632.3”

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕРЕДНЬОГО ПАЛЕОЛІТУ ПОДІЛЬСЬКОЇ ВИСОЧИНИ

Олександр СИТНИК

*Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України,
вул. Винниченка, 24, Львів 79008, Україна;
Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна,
e-mail: olexandr.sytnyk@gmail.com*

Проаналізовано стан дослідження середнього палеоліту Поділля, охарактеризовано географічне розміщення регіону, розглянуто проблеми пізньоашельських індустрій та деякі моменти історії вивчення мустьєрських пам'яток Поділля. Намічені перспективи подальшого вивчення, які полягають у комплексності, міждисциплінарності та міжнародному співробітництві.

Ключові слова: середній палеоліт, Поділля, археологічна пам'ятка, пізньоашельський період, палеолітична стоянка.

Географічний чинник – важливий аспект палеолітичних досліджень. Подільська височина на заході поступово переходить у Передкарпаття і далі – у гірську грядку Східних Карпат. Таке розташування у безпосередній близькості від Карпат, по суті, на межі між Центральною і Східною Європою, є вирішальною для розуміння багатьох фундаментальних проблем найдавнішої історії України і Європи.

Варто зауважити, що у середньопалеолітичний час, коли проходили глибокі катаклізми у природі Європейського континенту, Поділля було перигляціальною чи прильодовиковою зоною і виконувало роль “сухопутного моста” між південним краєм льодовика та північним кордоном гірської системи Карпат, що мала свій локальний льодовиковий покрив. Треба врахувати і географічне розміщення Подільської височини як бар'єрної зони між кількома ландшафтно-кліматичними ареалами перигляціальних територій: на півночі – тундровий ландшафт, на півдні – сухий степовий ареал, на заході – гірський масив, на сході – глибоководні долини Південного Бугу та Дніпра.

Пограничне і, водночас, дуже зручне для проживання і поселення первісних мисливців розташування Поділля у період середнього – першої

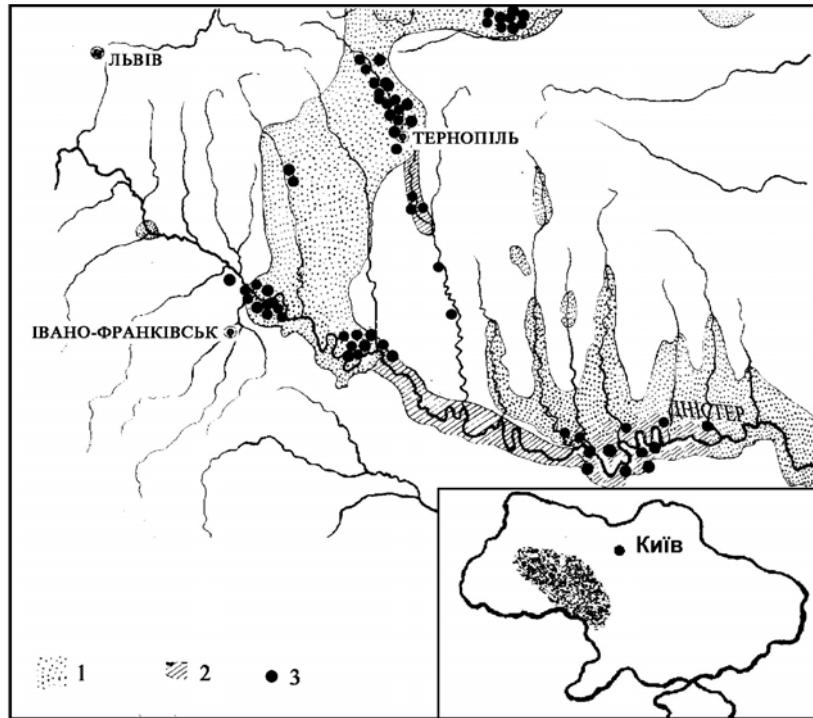

Рис. 1. Карта Наддністрянщини з виходом на поверхню крем'яної сировини в родовищах: 1 – туронський (волинський) кремій; 2 – сеноманський кремій; 3 – пам'ятки середнього палеоліту (за Polanskyj, 1935, зі змінами та доповненнями автора).

половини пізнього плейстоцену акумулювало на своїй території різні за походженням і матеріальною культурою первісні громади, затримувало їх просування на схід (чи навпаки, на захід).

Південним кордоном Поділля є глибока каньйоноподібна долина Дністра – свого роду природна екологічна ніша з елементами власного мікроклімату. З одного боку, вона була зручним орієнтиром для пересування ввєрх і вниз по течії первісних людей, з другого – тут знаходились дуже зручні, затишні місця для проживання, полювання на стадних тварин і схованки від природних катаклізмів. Отже, у період середнього палеоліту Поділля було єднальною ланкою і, водночас, бар'єрною територією, на якій проходили складні міграційні, культурні та інші процеси, відображені у матеріальній культурі населення.

Подільська височина, як географічна зона стику первісних культур, відіграла особливу роль у процесі переселення (міграції) не лише із заходу на схід, чи зі сходу на захід, а й у меридіальному напрямку – з півдня на північ (чи

навпаки). З огляду на загальну тенденцію первісного заселення Європи з Північної Африки, чи з Близького Сходу, потрібно звернути особливу увагу на територію Балкан, на західне і північне узбережжя Чорного моря і, власне, на долину Дністра, яка могла бути “південним коридором” міграцій первісних громад. Не менше значення має і “північний коридор” – похід північними Карпатами (Польща), який вів із Західної Європи на Поділля і, навпаки, із Східної Європи (через Поділля) у Центральну Європу.

Отже, розташування Поділля у стиковій зоні природних умов у плейстоцені (поміж тундровим, степовим і гірським ландшафтами), а також особливих соціально-історичних факторів (зона стику міграційних течій “північного” і “південного” коридорів між Центральною і Східною Європою) дають підстави розглядати досліджувану територію як особливо важливу для вирішення багатьох питань палеолітознавства.

Південно-західною межею Поділля і її складовою частиною є Середнє Подністер’я, яке давно уже стало опорним палеолітичним регіоном для Східної Європи (за кількістю палеолітичних пам’яток і станом їх дослідження). Для цієї території у 1950–1970-х рр. вироблено єдину стратиграфічну колонку четвертинних відкладів (І. Іванова), на якій ґрунтується культурно-історична періодизація палеоліту заходу України (О. Черниш). Останню підсилює низка абсолютних датувань за C^{14} багатьох культурних шарів унікальних поселень Молодове I, Молодове V, Кормань IV. Тут уперше в Європі було відкрито залишки мустьєрських наземних жител і зроблено спробу реконструкції палеогеографічного оточення первісної людини.

Питання вивчення середнього палеоліту західноукраїнського регіону безпосередньо пов’язане з проблемою первісного заселення краю — першою появою людей на сході Європи загалом. Є різні думки про час і шляхи первісних міграцій в Україні, але ще зовсім недавно не було достатньо переконливих доказів про середньоплейстоценовий вік перших поселенців у нашій країні. У зв’язку з останнім зробимо короткий огляд фактичних джерел пізньоашельської доби на Поділлі, Волині і в Прикарпатті. Сьогодні рання пора середнього палеоліту (250–150 тис. років тому) відповідає пізньоашельській добі радянського палеолітознавства. Це і є той “домустьєрський період”, який викликав посилену увагу спеціалістів палеолітичної доби. Отже, у цій статті термін “пізній ашель” вживають у традиційному для українського палеолітознавства періодизаційно-хронологічному, а не культурно-типологічному значенні (як це прийнято на Заході).

Проблеми пізньоашельських індустрій. Першу пам’ятку ашельського часу (раннього палеоліту) у Західній Україні відкрили 1946 р. П. Борисковський і С. Бібіков. Це знамените місцезнаходження Лука-Врублівецька I Кам’янець-Подільського району Хмельницької області. Пам’ятка блискавично увійшла в

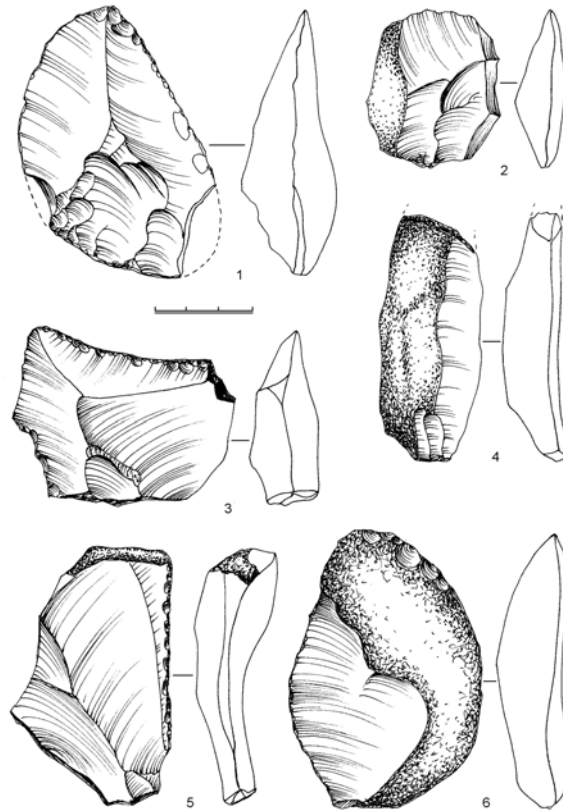

Рис. 2. Стоянка Буглів V. Культурний шар I. Знаряддя з туронського кременю. Протолевалузька техніка.

науковий обіг [Борисковский, 1947, с. 47; 1948, с. 87–113; 1950, с. 45]. Детальний опис зібраних матеріалів проведено у монографічній праці тодішнього ленінградського авторитету у 1953 р. [Борисковский, 1953, с. 39–57], після виходу у світ якої Лука-Врублівецька отримала значне визнання, а її “рубилля” стали хрестоматійними не тільки для території України (остання ілюстрація за 1999 р. [Станко, Гладких, Сегеда, 1999, с. 66]).

У сорокових роках ХХ ст. в каньйоні Дністра відкрито ще кілька пунктів зі знахідками архаїчного вигляду, що попередньо віднесені до доби раннього палеоліту. Таке місцезнаходження виявив О. Черниш біля с. Бабин Кельменецького району на Чернівецьчині в урочищі Ями. У 1948 р. на високій терасі ріки (шоста ?) він знайшов нуклеус, скреблоподібне знаряддя, три масивні відщепи, пластини [Черныш, 1965, с. 20; 1973, с. 48].

Дещо пізніше, у 1951 р. він зібрав матеріали поблизу с. Мусорівка Заставнівського району Чернівецької області. В аналогічних умовах (на поверхні

високої тераси) серед алювіального галечника знайдено “рубиллоподібне” знаряддя і масивні відщепи, виготовлені з кварциту [Черныш, 1987, с. 14].

До ранньопалеолітичних пам’яток у долині Дністра О. Черныш відносить і кам’яні матеріали, які зібрав Г. Раскатов 1954 р. біля с. Буківна (Буківна IV) на Івано-Франківщині [Черныш, 1987, с. 14]. У свій час Г. Раскатов намагався датувати ці перевідкладені знахідки періодом формування високої (міндельської) тераси, на що І. Іванова слушно зауважила: “...навіть чи потрібно надавати цій знахідці більше стратиграфічне значення, ніж зазвичай надається підйомному матеріалу, знайденому на поверхні високих терас” [Іванова, 1959, с. 272].

В. Степанчук також вважає, що в Подністер’ї є кілька достовірних пам’яток нижнього палеоліту. Базуючись лише на техніко-морфологічних рисах кам’яного інвентарю і загальних геоморфологічних умовах знахідок, він відносить до нижньопалеолітичної доби такі пам’ятки, як Непоротове VI, Бабин I і Буківна IV на Дністрі [Степанчук, 2006, с. 80].

Стосовно Луки Врублівецької дослідник, вслід за деякими палеолітознавцями, має певні сумніви щодо частини колекції, яка може належати до так званих “геоартефактів”. Стосовно ж Непоротового VI у нього немає жодних застережень. Пам’ятку відкрив Б. Рідуш у 1999 р. – на правому березі Дністра, на високій древній терасі (7-ма?), у комплексі з відкладами терасового алювію. Знайдено 200 білопатинованих крем’яних виробів, які пов’язують з віком формування тераси [Рідуш, Степанчук, 2003]. Найближчі аналоги науковець вбачає серед матеріалів VII–VI культурно-хронологічних комплексів Королевого I (гюнц-міндель/міндель). Загальний висновок щодо нижньопалеолітичних пам’яток України В. Степанчук зводить до того, що вони є поодинокими, матеріали їх не стратифікованими, а тому часто сумнівними [Степанчук, 2006, с. 83]. Одним із важливих аргументів критичного ставлення до підйомних артефактів і невеликих збірок кременів на поверхні високих терас є відсутність доказів їх хронологічного зв’язку з віком терасового алювію. Наприклад, у практиці розвідувальних робіт багатьох археологів по високих терасах Дністра не раз траплялися випадки знаходження палеолітичних кременів серед алювію VI–V терас, але разом тут же знаходилися мезолітичні крем’яні вироби і кераміка раннього залізного віку. Справа в тому, що ці алювіальні тераси споконвіку оголені; усі еолові відклади на поверхні (фактично на найвищих точках навколишньої поверхні) потрапляли під вплив потужної поверхневої ерозії. Тому серед галечника на вершині гори можна відшукати сліди життя і діяльності різних археологічних епох. Доказом давнього палеолітичного віку артефактів може бути лише геологічно непорушена пачка відкладів над терасовим алювієм, яку можна піддати аналітичним дослідженням і датуванню методом точних наук.

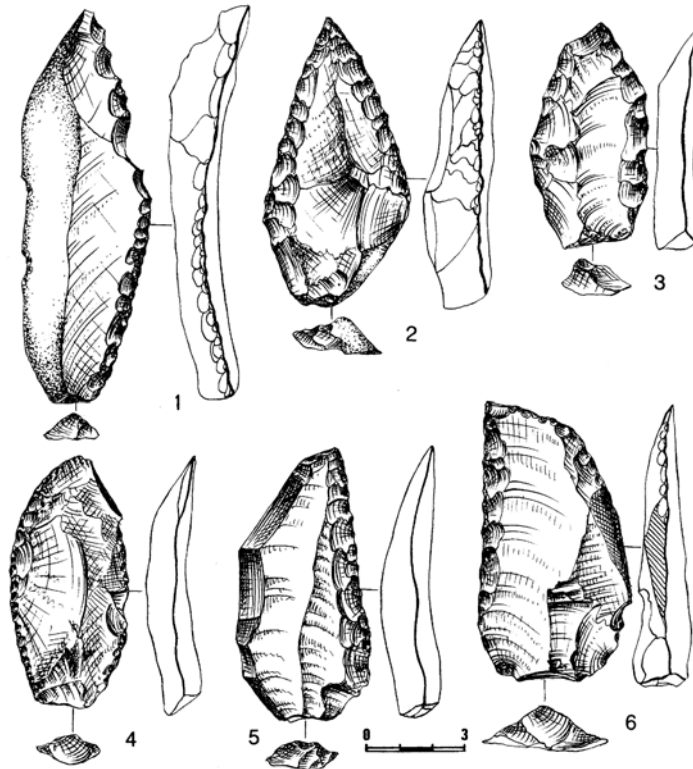

Рис. 3. Стоянка Єзупіль I. Культурний шар III. Знаряддя з тонкозернистого пісковика. Мустьєрські гостроконечники та скребла.

Продовжуючи огляд пізньоашельських знахідок, треба відзначити роботи М. Анісюткіна у 1960-х роках на території Чернівецьчини, де зафіксовано кілька пунктів знахідок ранньопалеолітичного вигляду. Це місцезнаходження в урочищі Лутарія (околиці с. Мольниця поблизу Чернівців), Пригородок IV (правий берег Дністра біля с. Пригородок Хотинського району) і знахідка уламку біфаса поблизу відомого мустьєрського поселення Кетроси [Анісюткін, 1981, с. 55–58].

Перша пам'ятка (урочище Лутарія) представлена одним знаряддям на масивному пластинчастому відщепі, знайденим місцевим учителем у кар'єрі правого берега Прута. Після огляду місця знахідки у 1969 р. М. Анісюткін доходить висновку, що предмет випав із “рудого прошарку” суглинків (глибина 4 м) із включенням дрібного галечника та гравію під потужним шаром жовто-сіруватого піску. Цей горизонт відповідає 4-й чи 3-й надзаплавній терасі Прута.

На місцезнаходженні Пригородок IV знайдено скребло і три відщепи, що, ймовірно, походять із прошарків супісків та суглинків над алювієм 3-ї тераси [Анисюткин, 1981, с. 57].

Уламок біфаса (Кетроси), знайдений у суглинках заплавної фації алювію 2-ї тераси Дністра, був виготовлений із сірого окварцьованого алеврито-пісковика. Виріб датують ашельським періодом і “був, можливо, підібраний неандертальцями на одній із більш високих терас, де оголились червонуваті суглинки” [Анисюткин, 1981, с. 57].

У Хотинському районі біля с. Дарабани 1974 р. знайдено масивні відщепи і нуклеуси (високий схил лівого борта Кишлянського Яру), які віднесено до пізньоашельського періоду [Черныш, 1987, с. 14].

Південніше, вниз по течії Дністра (уже на території сучасної Молдови) відомо кілька важливих місцезнаходжень, які багато палеолітознавців датують ашельською добою. Це, насамперед, знаменитий грот біля Вихватинців, який відкрив і дослідив Г. Сергеев у 1946 р. Пізніше тут вели розкопки М. Кетрару та М. Анисюткін [Анисюткин, 1971; 1972; Кетрару, 1973]. Археологічний вік цієї пам'ятки коливається в межах від середнього ашелю до раннього муст'є. Наприклад, Г. Сергеев та П. Єфіменко датували крем'яні вироби пізнім ашелем, П. Борисковський та О. Черниш – раннім муст'є. Тепер М. Кетрару та М. Анисюткін виділяють тут два культурні горизонти, нижній з яких віднесено до ранньої групи тейякських пам'яток Молдови (середній – пізній ашель) [Анисюткин, 1981, с. 105–11; Анисюткин, Кетрару, 1999]. Іншу думку стосовно геологічного віку відкладів гроту мала І. Іванова, яка вважала, що вони можуть бути віднесеними до часу не раніше рис-вюрмського міжльодовиков'я і, швидше за все, до його кінця [Іванова, 1980]. Вона зазначала, що “в цілому вихватинська фауна не вмщує яких-небудь давніх елементів. Наявність у її складі таких форм, як шерстистий носоріг і, особливо, північний олень свідчить про її верхньоплейстоценовий вік” [Іванова, 1980, с. 93].

У районі Вихватинців у 1946–1947 рр. О. Черниш відкрив ще три місцезнаходження кременів пізньоашельського віку. Дослідник стверджував, що знахідки походять із галечників 3-ї тераси Дністра, які геологічно датують риським зледенінням [Черныш, 1973, с. 20–22]. Однак, за спостереженнями І. Іванової, немає впевненості у тому, що знайдені тут вироби пов'язані безпосередньо із галечниками. Серед зібраних матеріалів найбільше зацікавлення викликають рубилоподібні знаряддя, які О. Черниш співставляє з рубилами ашельських комплексів Сатані-Дара і Лаше-Балти. З наведених рисунків цих виробів можна дійти висновку, що вони нічим не відрізняються від “рубил” Луки-Врублівецької і є, скоріше за все, бракованими нуклеоподібними заготовками [Черниш, 1973, с. 22, рис. 5].

Порівняно недавно в наукову літературу потрапило повідомлення про знахідку ранньопалеолітичного рубила з с. Кошниці, розташоване між Дубосарами і Григоріополем [Коваленко, Пуцунтинэ, 2005, с. 168–169]. Рубило виявлене на орному полі при дорозі, яку покривали піском і гравієм з найближчого кар'єру. Під час обстеження кар'єру встановлено наявність двох червоноземних викопних ґрунтів в основі 20-метрової товщі відкладів. Уважають, що рубило походить власне з цих ґрунтів (нижче VI-ї тераси Дністра), оскільки на його поверхні добре помітне зафарбування від червонувато-жовтого піску. За розмірами і техніко-морфологічними ознаками оброблення цей виріб, безперечно, може належати до ранньопалеолітичної доби.

У завдання нашої статті не входить огляд усіх ранньопалеолітичних пам'яток Молдови. Зазначимо лише, що сьогодні у Прут-Дністерському міжріччі відомо близько 20-ти місцезнаходжень, що різними дослідниками віднесені до різних фаз ашельського часу. Це такі пам'ятки, як Старі Дуруїтори (нижній шар), Мерсина, Хоробра, Бобулешти V, Рогожани, Ченуша, Гура Кам'янка, Пояна, Тираспіль, Погреби (кілька пунктів) та інші. Усі вони належать до кола так званих тейяко-клектонських індустрій, що мають аналоги як серед комплексів раннього палеоліту Центральної Європи — у Румунії, Німеччині, Польщі, Словаччині, так і на Кавказі, і в Криму.

Ці індустрії вміщують гострокутні аморфні нуклеуси, значну кількість масивних відщепів, що могли використовуватись для різання, скобління тощо. Рубил, як провідних форм пізньоашельських індустрій, у цих комплексах немає, або ж вони зрідка представлені поодинокими нетиповими екземплярами.

Отже, детальніше приділимо увагу двом пам'яткам раннього палеоліту Нижнього Придністер'я, що стали основою для виділення окремої “дубосарської індустрії” міндельського і міндель-риського періодів [Анисюткин, 1991, с. 22–23] – Погреби і Дубосари I (Молдова). Перше місцезнаходження розміщене за 8 км нижче за течією Дністра від м. Дубосари, друге – у самому місті (“Большой Фонтан”). У Погребах працював геолог М. Веклич (1968), на стратиграфічних дослідженнях якого ґрунтуються висновки геологічного віку пам'ятки. Тут фіксують 23-метрову товщу плейстоценових відкладів з яскравими викопними ґрунтами. Над завадівським ґрунтом є дніпровський лес потужністю понад 3 м. Це VI надзаплавна тераса, присхилена до VII. “Кам'яні вироби зібрані на нахилений в бік річки поверхні і походять з викиду меліоративних траншей, що прорізують, залежно від ділянки схилу, чи то лес, чи то викопний ґрунт” [Анисюткин, 1991, с. 22]. Ці четвертинні відклади залягали на схилі горизонтально і були вкриті лише тонким шаром орного чорнозему, то, відповідно, при оранці нижньопалеолітичні вироби “виходили” на поверхню. Колекція налічує 259 кам'яних предметів, у якій виділено серію крупних галькових виробів (чоперів), 28 нуклеусів і 41 знаряддя на відщепках. Якщо

чопери мають порівняно великі розміри, то знаряддя на сколах дрібні, але масивні, клектонського типу. Є всього дві пластини і один левалуазький відщеп. Знаряддя: протолімас, скребла (13), атипові різці (2), проколки (3), виімчасті (2), зубчасті (8) і дзьобоподібні (4) знаряддя, тейяцьке вістря і грубі біфаси з обушками (3).

На місцезнаходженні Дубосари артефакти залягають також на поверхні VII-ї тераси (нахиленої до ріки). Колекція повніша і багатша. Тут представлено 415 виробів, з яких: 77 нуклеусів, 99 знарядь на відщепі і уламках, а також 12 галькових форм. У загальних рисах матеріал аналогічний погребинському комплексу. Важливим є те, що 9 кременів добуто безпосередньо із лесового горизонту над викопним ґрунтом (за висновками О. Адаменка – інترمіндельського). М. Анісюткін вважає, що крем'яні вироби мають дориський вік і перевідкладені з міндельських горизонтів [Анісюткін, 1991, с. 24].

На наш погляд, такі відповідальні висновки повинні бути підкріплені глибшими природничими дослідженнями геологів четвертинного періоду, геоморфологів, літологів, палеогеографів, серіями лабораторних аналізів. Поки не буде повністю доказаний геологічний вік верстви, що вміщує артефакти, не можна будувати ніяких історичних реконструкцій первісного заселення Подністер'я у такий ранній археологічний період.

На високій терасі лівого берега Дністра на Вінниччині біля Ямполя у 1985–1986 роках В. Ситливий виявив колекцію архаїчних виробів (пункти Біла I–III). Це масивні, безсистемні (кубоподібні) нуклеуси і великі клектонські відщепи; поодинокі знаряддя. Аналоги є у тейякоїдних індустріях Молдови, однак належність матеріалів до пізньоашельської доби не доведена [Ситливий, Ситник, 1990, с. 28–30].

Велике зацікавлення має публікація М. Праслова трьох рубил пізньоашельського типу, виявлених біля с. Кочурів неподалік від Гайсина у Вінницькій області [Праслов, 1984, с. 99]. Вироби знайшов П. Хавлюк на лівому березі р. Киблич у відслоненні глибокого яру. Обстеження цього місцезнаходження, які провів В. Ситливий 1986 р., не дало нових матеріалів. Про перспективність Поділля в плані дослідження ашельських пам'яток свідчать знахідки підтрикутного рубила і відщепи в районі с. Негіна (урочище Стівбиччина) поблизу Кам'янця-Подільського, що були зафіксовані загоном під керівництвом М. Анісюткіна [Анісюткін, 1997, с. 32].

Загалом, індустрії кінця домустьєрської епохи, що відповідають риському періоду, представлені або малочисельними колекціями (нижній шар гроту Вихватинці) чи поодинокими виробами (Кошниця), або за значної кількості матеріалів не мають чітких стратиграфічних прив'язок. Питання про геологічний вік цих пам'яток залишається відкритим [Іванова, 1975, с. 92], і

ніякими конкретними даними про кліматичні умови часу існування ранньопалеолітичної людини ми не володіємо [Иванова, 1969, с. 115].

Завершуючи огляд пам'яток раннього палеоліту Придністер'я, можна навести оптимістичну заяву О. Черниша: “Ранньопалеолітичні місцезнаходження Подністров'я відносяться до різних фаз ашельського часу, включаючи і ранній ашель... Наявність великої кількості місцезнаходжень у південній частині Подністров'я дає підставу вважати, що заселення проходило з півдня” [Черныш, 1987, с. 14].

Насправді, сьогодні у долині Дністра невідомо ні однієї безсумнівної і ґрунтовно дослідженої пам'ятки не лише раннього чи середнього, а й пізнього ашеля, що може мати пояснення як у палеогеоморфологічних особливостях формування каньйоноподібної долини Дністра, так і в чинниках соціальної організації та розселення первісних колективів.

Уважаємо, що звертати увагу на такі випадкові речі та публікувати підйомні матеріали потрібно і науково доцільно. Варто аналізувати різні аспекти їх знаходження і можливості відносного та абсолютного датування. Автор також не має сумніву, що Подністер'я, як і інші території України, було заселене в ранньопалеолітичний час. Питання в іншому – чому немає добре збережених пам'яток із великими і типологічно виразними колекціями артефактів, захованих у стратиграфічно чітких умовах?

Проблемна ситуація виникла також із кам'яною колекцією так званого ранньопалеолітичного місцезнаходження Східниця Дрогобицького району на Львівщині, де у 1989–1990 рр. проводив розвідки О. Черниш [Черниш, 1992, с. 12, 324]. На схилі п'ятої (за визначенням М. Демедюка) тераси р. Східниця зібрано колекцію “виробів”, що “складається з рубилоподібних знарядь, зубчастих знарядь, чопперів, сікачів, різаків, масивних знарядь для різання, масивних відщепів та сколів, грубих відщепів і уламків пластин” [Черниш, 1992, с. 13].

Матеріали відсортовані, камені відібрані із великої кількості природних шматків, що вкривають весь схил тераси. За визначенням К. Григорука і М. Рипун, це дрібнозернистий глауконіткварцевий пісковик з глинистим кремнистим цементом, інколи тонкозернистий вапняк з великою кількістю домішки органічного детриту та зерен кварцу [Черниш, 1995, с. 13]. Отже, сама сировина є надто крихкою і м'якою, щоб її можна було застосувати у трудових операціях як різальні чи рубальні знаряддя ранньопалеолітичної доби.

Я ознайомився з цією колекцією і вважаю, що камені є повністю продуктами природного розколювання. На жодному з них не виявлено слідів діяльності людини.

Повертаючись до огляду ранніх матеріалів, зробимо короткий екскурс “домустьєрських” колекцій Волині і Полісся. Досить ґрунтовно в археологічну

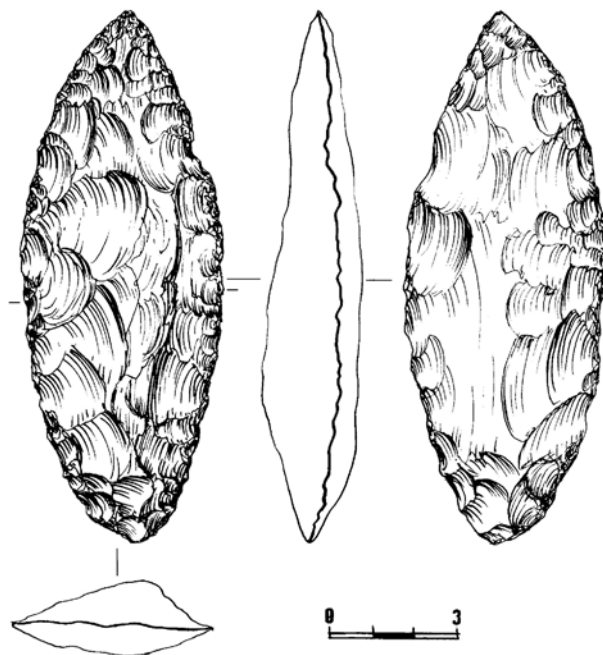

Рис. 4. Стоянка Єзупіль I. Культурний шар II. Двобічний наконечник з грубокристалічного кварциту. Мікокска традиція.

літературу увійшла Житомирська стоянка. Сьогодні немає потреби описувати розташування пам'ятки та умови залягання матеріалів (усе це детально описали й опублікували Ю. Кухарчук та В. Місяць). Довгий час різновікові комплекси головної “Житомирської стоянки” залишалися неопрацьовані і датування стійбища зводилися до узагальненого визначення “ашель-мустьєрською епохою”. У 1980-х роках Ю. Кухарчук провів класифікаційний аналіз матеріалів, що дало змогу вичленувати окремий ашельський комплекс [Кухарчук, 1991], який віднесено до ашелю двобічного протомікоксської фації [Кухарчук, 1991, с. 18]. Пам'ятку охарактеризовано як нелевалуазьку непластинчасту середньофасетовану двобічну макроіндустрію, в якій мустьєрські елементи поєднуються з ашельськими [Кухарчук, 1993].

У 1980-х роках з'явилися також публікації і про ранньопалеолітичні знахідки із стратиграфічною прив'язкою поблизу с. Ростань у районі Шацьких озер на Волині. Тут, у кар'єрі під льодовиковими відкладами (морена) дніпровського зледеніння знайдено оббиті кремені. На думку одних науковців, серед сотень конкрецій природного характеру 45 предметів мають антропогенне походження [Артюх, Мацкевой, 1985, с. 69; 1991, с. 10]. Визначаються нуклеуси, знаряддя типу чопінгів, поперечне скребло, відщепи. На думку інших авторів, до

слідів людської діяльності можна віднести лише 25 кременів (нуклеуси та їх уламки, відщепи, грубі знаряддя для рубання, скребла та ін.) [Черныш, Богуцкий, Артюх, 1987, с. 103–108]. О. Черныш бачив аналоги цим виробам у колекції ашельського комплексу Луки Врублівецької [Черныш, Богуцкий, Артюх, 1987, с. 107].

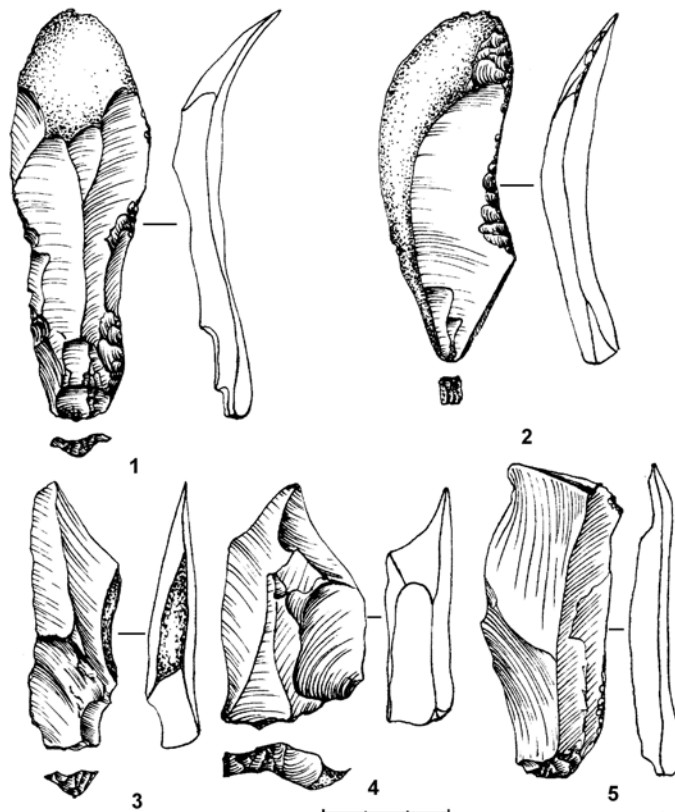

Рис. 5. Стоянка Єзупіль II. Культурний шар II. Знаряддя з туронського кременю. Левалуазька пластинчаста традиція.

У 1994 р. я мав змогу ознайомитися із матеріалами Ростані, що зберігаються у фондах Львівського національного університету імені Івана Франка. Завдяки люб'язності відкривача пам'ятки Вадима Артюха оглянуто кілька сотень предметів, зібраних на поверхні і добутих із моренних відкладів. Одразу ж впадає у вічі одноманітна відсортованість і природність представленої колекції. На 95 % – це природні жовна кременю, на поверхні яких помітні 2–3 (інколи більше) негативи розщеплення, що виникли внаслідок механічних дій транспортування кременів мореною дніпровського зледеніння. Ні один із так

званих “нуклеусів” і ні одне “знаряддя”, за моїми спостереженнями, не пов’язані з діяльністю людини.

Досить часто на таких жовнах-гальках спостерігаються негативи природного розшарування під впливом перепаду температури та вологи (морозобійні лунки, каверни тощо), природні надщерблення у вигляді псевдоретуші, заповірювання поверхні і зашліфування гострих ребер уламків породи.

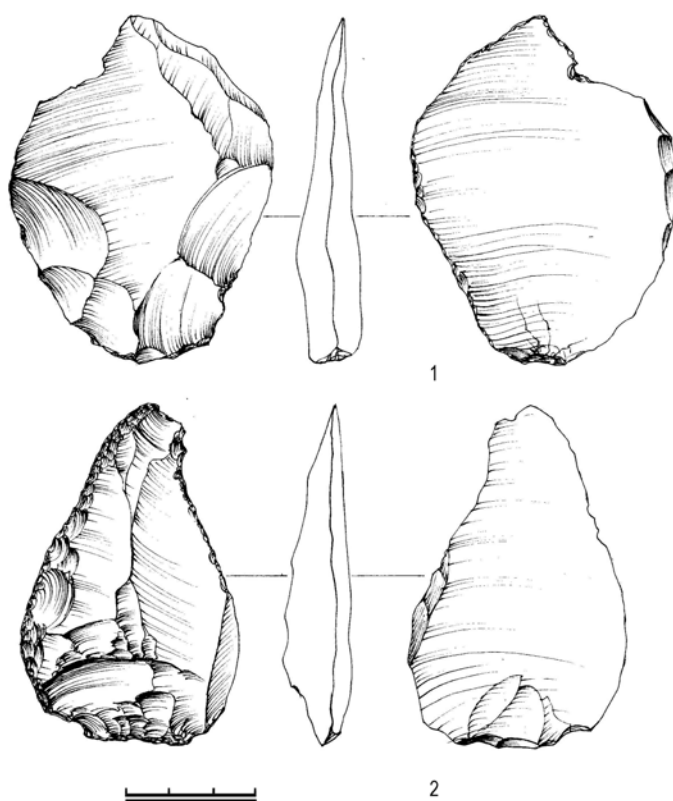

Рис. 6. Стоянка Пронятин. Левалузька відщепна традиція.

Патина на поверхні кременів відсутня, що свідчить про швидкий темп захоронення матеріалів. Безсумнівно також, що крем’яні конкреції довгий час перебували під впливом льодовикових процесів, у зв’язку з чим на поверхні природних шматків утворились негативи, подібні до слідів діяльності людини. Серед переважної більшості жовен у колекції трапляються і “відщепи”, що утворилися також під дією природних процесів. Окремі з них мають “площадки” та “ударні горбики”, але при ближчому дослідженні стає очевидним їх випадковість.

Дослідники палеоліту давно уже зробили висновок щодо так званих еолітів, починаючи зі знахідок абата Буржуа і закінчуючи роботами Р. Мейсона та О. Матюхіна. Цікаві спостереження зроблені під час польових досліджень у зоні палеолітичних стоянок Сатані-Дар, Джрабер та Лусакерт. Виявляється, що природно розколоті шматки породи можуть іноді мати винятково правильну форму і нерідко паралельне огранення спинок. На багатьох екземплярах наявні чітка хвиля, характерна заокругленість дистального краю і ударна площадка. Надзвичайно виразні також “нуклеуси”, “сфероїди”, “поліедри”, “диски”, “різці” і “долотоподібні знаряддя”.

Характерною ознакою природних колекцій розщепленого каменю є відсутність серій однотипних сколів. Кожен предмет у ній має оригінальну форму і своєрідне огранення спинки (переважають сколи зі залишками конкреційної кірки). Нерідко такі “вироби” ставлять у безвихідне становище дослідника, який не знаходить аналогів для визначення їхнього типу і функцій.

Цінні зауваження щодо визначення знарядь ранньопалеолітичних комплексів зробили М. Анісюткін та О. Філіпов, які запропонували розглядати кам’яні вироби принаймні з трьох позицій:

- 1) зміни форми від пошкоджень у шарі;
- 2) трансформації країв у процесі роботи і підправки;
- 3) виготовлення предмета визначеної конкретної цілісності, яка проявляється у відносній стабільності і обумовленості форми елементів виробу [Анісюткін, Филиппов, 1986, с. 64].

Отже, не зважаючи на, здавалось би, велику кількість повідомлень про наявність пізньоашельських пам’яток на території Середньоевропейської рівнини, надійно датовані археологічні комплекси відсутні. Окремі кам’яні предмети, що зафіксовані у стратиграфічній позиції, не мають “типологічного лиця”, а більш-менш повні колекції архайчних виробів не мають геологічної прив’язки (зібрані переважно на поверхні у перевідкладеному стані). У зв’язку з останнім, велике наукове значення мають відкриті і частково досліджені матеріали.

Порівняно недавно з’явилася інформація про нову ашельську пам’ятку Співак I на Волині [Романчук, Черняков, 2005, с. 4–19], яку відкрив і частково дослідив 1997 р. працівник Нетішинського краєзнавчого музею А. Романчук. Це достатньо велика і презентабельна колекція дуже патинованих крем’яних виробів, зібраних на поверхні. Пам’ятка розташована поміж селами Білотин і Комини Ізяславського району Хмельницької області, на високій терасі правого берега невеликої річечки Гнилий Ріг (басейн Горині), поблизу хутора Співак. Стратиграфія на місці збору матеріалів майже відсутня.

Я ознайомився з окремими виробами цієї колекції в експозиції Нетішинського музею (2011), які насправді вражають яскраво вираженими

“ашельськими” рисами, тобто, багатьма завершеними біфасами і наконечниками з двобічною обробкою типу мікок. Матеріали дуже подібні до виробів Житомирської стоянки – така ж велика кількість бракованих і незавершених нуклеоподібних виробів і різних біфасів, що наводить на думку про наявність у цьому місці майстерні з первинного опрацювання сировини. Належність до раннього палеоліту цієї пам’ятки не доведена і не може бути доведена лише на основі типології та порівнянь. На нашу думку, матеріали ці можуть датуватися раннім періодом середнього палеоліту, до якого належить і більшість матеріалів Житомирської стоянки. Це яскравий так званий східноєвропейський мікок.

Дослідження пам’яток мустьєрської доби на Поділлі. Проводячи аналіз середньопалеолітичних (мустьєрських) пам’яток Поділля, ми обмежуємося лівобережжям Середнього Дністра. Історія мустьєрських пам’яток правобережжя Дністра широко подана у працях О. Черниша [1965, 1973, 1987].

До недавнього часу у великому регіоні Подільського плато було відомо кілька мустьєрських пунктів із невеликими колекціями підйомних матеріалів. Незначні польові роботи велися тільки на стоянці Касперівці I в кінці 1920-х років, але колекції кам’яних виробів з цього місцезнаходження зберігаються у Варшаві. Фактично, до середини 70-х років ХХ ст. середній палеоліт Поділля перебував у зародковому стані досліджень.

В історіографічному плані можна відзначити кілька публікацій у 1920–1930-х роках Ю. Полянського, підсумкову роботу з палеоліту України П. Борисковського (1953), у якій досить повно представлена пам’ятка Касперівці I, а також зведену працю О. Черниша “Ранний и средний палеолит Приднестровья” (1965) з описом кількох місцезнаходжень на лівому березі Дністра. Оскільки повноцінні середньопалеолітичні пам’ятки на Поділлі були майже невідомі, то, відповідно, ніяких наукових концепцій не було висунуто. Увесь цей період можна трактувати як час первинного нагромадження джерел.

Перша звістка про палеоліт у цьому краї припадає на 80-ті роки ХІХ ст., коли біля с. Чистопади Зборівського району Тернопільської області на правому березі р. Серет знайдено “велику масивну пластину” [Mortillet G. et A., 1903; Mortillet A., 1909]. Умови залягання (глибина – 4 м від сучасної поверхні) та архаїчний вигляд виробу стали приводом до суперечок щодо його датування. Свого часу А. Мортільє відніс знахідку до ашельського часу [Mortillet A., 1909], С. Круковський – до пізньопалеолітичного періоду [Krukowski, 1939], П. Борисковський – до раннього палеоліту [Борисковский, 1953], Н. Берегова – до середнього палеоліту [Береговая, 1960]. О. Черниш розглядав знахідку як пізньопалеолітичне знаряддя [Черныш, 1973, с. 60; 1987, с. 80]. На нашу думку, це великий масивний відщеп левалуа з крайовою ретушшю. Вірогідно, що знаряддя належить до періоду середнього палеоліту [Ситник, Томенюк, 2010].

Матеріали безсумнівно мустьєрської доби знайдено значно пізніше. Цей період палеолітичних студій на Поділлі пов'язаний з іменем визначного українського геолога й археолога Юрія Полянського [Ситник, 1998, с. 16–20]. У 1926 р. Ю. Полянський відкрив місцезнаходження біля с. Долина (Янів) Тербовлянського району на Тернопільщині [Polanskyj, Krukowski, 1926, с. 21, 30; Полянський, 1929, с. 106; Пастернак, 1929, с. 237; 1932, с. 2; Береговая, 1960, с. 20; Борисковский, 1953, с. 418; Черниш, 1954, с. 74; 1965; Krukowski, 1939, с. 6]. Тут, на лівому березі р. Серет, біля залізничного мосту, у лесових товщах схилу, на глибині 4–5 м від рівня сучасної поверхні знайдено шматок трубчастої кістки молодого мамонта і кварцитовий відщеп “мустьєрського вигляду”. Як вважав автор знахідки, кістку використовували як “наковальню”, про що свідчили рельєфні сліди на її поверхні – заглиблення, лунки, хаотично перехресні та “зірчасті” лінії [Праслов, 1984]. Пам'ятка датована початком вюрму І. Додаткові наші обстеження пункту у 1979 р. не дали нових матеріалів.

Наприкінці 1920-х років на території Західного Поділля Ю. Полянський виявив ще кілька середньопалеолітичних місцезнаходжень із невеликою кількістю археологічних матеріалів.

Отримала широке визнання уже згадувана стоянка Касперівці І, що розташована в околицях однойменного села Заліщицького району Тернопільської області. На місці знахідок Ю. Полянський 1927 р. провів невеликі розкопки, що дали можливість зафіксувати непорушений шар мустьє [Черниш, 1965, с. 5]. Він залягав у гумусованому щебені між лесами вюрму І і вюрму ІІ. Згідно зі спостереженнями І. Іванової, шар датується брьорупським інтерстадіалом [Іванова, 1969]. У зібраній колекції виробів представлено кварцитові аморфні та дископодібні нуклеуси, скребла, атипові різці, пластини та відщепи. Виявлено також значну кількість фауністичних знахідок: кістки мамонта, волохатого носорога, зубра, коня, благородного оленя, вовка. Донедавна в межах Придністровського Поділля це була єдина пам'ятка мустьєрської доби, на якій проводилися польові дослідження [Полянський, 1928, с. 21; 1929, с. 24, 49–53, 106; Пастернак, 1932, с. 2; 1961, с. 55–56; Борисковский, 1948; 1950; 1953, с. 432; Ефименко, 1954, с. 213; Черниш, 1954; 1965; 1973; Береговая, 1960; Іванова, 1969].

Ще один пункт розташований в околицях с. Печірна Заліщицького району на Тернопільщині. В одному з ерозійних ярів на схилі до Дністра знайдено патиновані вироби з кварциту: скреблоподібні знаряддя і відщепи [Черниш, 1965, с. 5; 1954, с. 74; 1973, с. 106].

У другій половині 1920-х років на теренах Придністерського Поділля проводив польові дослідження визначний український вчений М. Рудинський. У 1927 р. він відкрив місцезнаходження біля с. Стара Ушиця Кам'янець-Подільського району Хмельницької області [Рудинський, 1927; 1929]. Основу

колекції крем'яних виробів, зібраних на поверхні, становлять пізньопалеолітичні артефакти. Матеріали зберігаються у фондах Київського університету. Під час їх перегляду О. Черниш звернув увагу на одноплощадковий трикутний нуклеус левалуазького типу з глибокою білою патиною і марганцевими вкрапленнями. Це дало підставу датувати його мустьєрським часом [Черниш, 1965, с. 138; 1973, с. 50].

Під час розвідкових робіт у 1931 р. М. Рудинський знайшов мустьєрське кварцитове скребло в околицях с. Сокіл Кам'янець-Подільського району Хмельницької області (схил лівого берега Дністра). Пізніше, 1945 р. він же знайшов дископодібний нуклеус кінцевої стадії утилізації [Рудинський, 1949, с. 299–314]. У 1954 р. на місцезнаходженні Сокіл О. Черниш зібрав невелику колекцію мустьєрських матеріалів – дископодібний плоский нуклеус, відщепи [Черниш, 1954; 1965; 1987].

Новий середньопалеолітичний пункт відкрив 1948 р. відомий радянський палеолітознавець П. Борисковський, який плідно працював у повоєнний період на Середньому Дністрі. Матеріали зафіксовано в урочищі Деренівка біля с. Суботівка Могилів-Подільського району Вінницької області, на високій (80 м) терасі Дністра. Тут було знайдено типовий мустьєрський гостроконечник і три знаряддя з двобічною пласкою обробкою. Усі речі вкриті товстою білою кіркою патини [Борисковський, 1950; 1953, с. 67; Черниш, 1954, с. 76; 1965, с. 113; 1973, с. 51; Береговая, 1960, с. 20; Анисюткин, 1971, с. 171].

Цілеспрямовані палеолітичні розвідки на півночі Поділля у передвоєнний період проводив О. Цинкаловський, найбільшою заслугою якого стало відкриття тепер відомої стоянки Куличівки в Кременці. У 1960–1970-х роках тут інтенсивно працював В. Савич. Кілька місцезнаходжень, відкритих ним, можуть бути датовані середнім палеолітом. Наприклад, 1968 р. В. Савич, І. Герета, Т. Ковальчук (Мороз) відкрили місцезнаходження Старий Вишнівець I Збарязького району на Тернопільщині [Герета, 1969; Герета, Харитонов, 1970; Савич, 1975; Черниш, 1973]. У 1969 р. пам'ятку обстежила І. Іванова. Культурного шару не виявлено, хоча матеріали трапилися на дні глибокого вузького яру. За зовнішнім виглядом кількох кременів та залишків плейстоценової фауни (мамонт, волохатий носоріг, північний олень) місцезнаходження датовано пізнім палеолітом. У 1980 р. на місці знахідок побував автор. Додатково знайдено кілька кам'яних артефактів. На наш погляд, місцезнаходження може бути віднесене до мустьєрської доби.

Ще кілька невеликих підйомних колекцій походять із випадкових зібрань поблизу Малашівців [Герета, Харитонов, 1970]; Глядок на Тернопільщині; Врублівців [Кучугура, 1984, с. 287] на Хмельниччині та ін. Отже, попередні розвідкові роботи на Поділлі були спорадичними і мали на меті пошук середньопалеолітичних артефактів та стоянок.

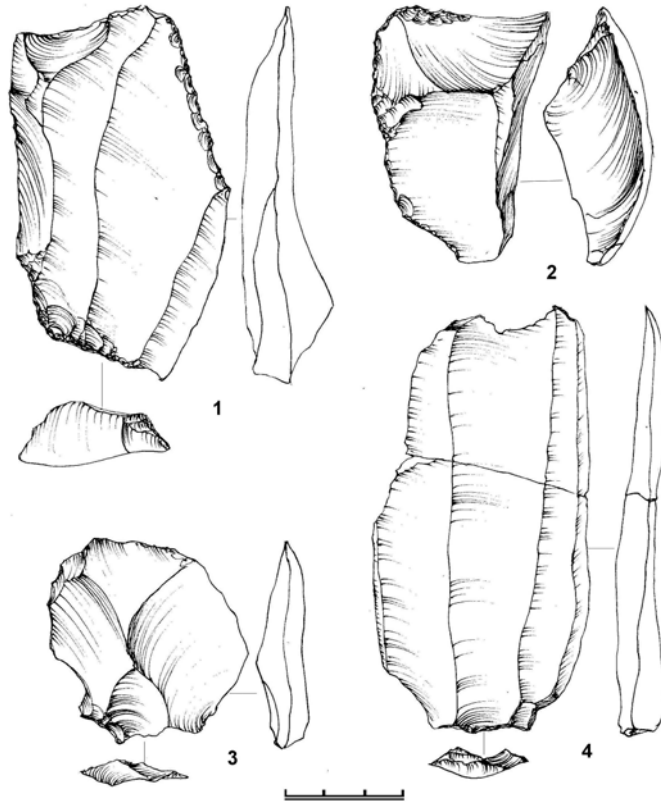

Рис. 7. Стоянка Ігровиця I. Культурний шар II. Левалуазька відщепна традиція.

Планомірне стаціонарне вивчення середнього палеоліту Поділля розпочалося тільки 1977 р. після створення Тернопільської палеолітичної експедиції під керівництвом автора. За період у чверть віку відкрито, обстежено і частково вивчено понад 50 нових місцезнаходжень мустьєрської доби.

Важливою пам'яткою мустьє досліджуваного регіону є стоянка Пронятин, що розташована у північних околицях Тернополя. На стоянці вели дослідження впродовж семи польових сезонів. Культурний шар, що залягав у чіткій стратиграфічній позиції, представлений багатотисячною колекцією кременів [Ситник, 1985; 1994; 2000].

Культурні горизонти зафіксовані на таких пам'ятках: Ігровиця I (шар II), Івачів Долішній I (шар III), Великий Глибочок I (шари III, III-A, III-B) [Ситник, Богуцький, 1998; Ситник, 2000], Буглів V (шари I, II), Ванжулів I і III. Окремі мустьєрські знахідки трапилися під час зачисток геологічно повноцінних

розрізів пам'яток поблизу сіл Буглів і Ванжулів Ланівецького району на Тернопільщині (урочища Кар'єр, Голда, Дегтярня та ін.) [Ситник, 2000].

Унікальною за чіткістю стратиграфічних умов залягання є стоянка Єзупіль у Тисьменицькому районі Івано-Франківської області. Перспективним для польових студій є стратифікований пункт Колодів. Досить великі збірки кам'яних виробів репрезентують такі місцезнаходження, як Тернопіль I, Бережани V, Пилипче XI та ін. [Ситник, 2000]. Інші пункти середнього палеоліту Поділля потребують додаткових обстежень і стаціонарних розкопок.

У 1993 р. експедиція під керівництвом Л. Мацкевого відкрила перший мустьєрський комплекс у гроті Прийма I на Львівщині. Він представлений лише чотирма предметами, з яких три – типологічно виразні гостроконечники [Мацкевий, 2000; 2002]. Цікаво, що усі вони виготовлені з різних порід каменю (дрібнозернистий кварцевий пісковик, андезит-базальт (?), волинський кремій). [Мацкевий, 2002, с. 29–30].

У 2006 р. вийшла у світ ґрунтова праця В. Степанчука “Нижний и средний палеолит Украины”, в якій відображено багато нових пам'яток середнього палеоліту Поділля.

Короткі висновки. Незважаючи на численні публікації із заявами про наявність у Подністер'ї пам'яток ранньо-, середньо- і пізньоашельської доби, останні тут поки-що достовірно не відомі. Поодинокі архаїчні артефакти на високих плато і в сучасному русловому алювії ріки не дають достатньо вагомих підстав для висновків про їх “ашельський вік”. Дуже ймовірно, що люди поселялися у зручному каньйоні Дністра ще у середньоплейстоценовий період, але рештки їхніх поселень, очевидно, не збереглися. Причину цього явища вбачаємо у геологічно-геоморфологічних особливостях формування долини Дністра та інтенсивних ерозійних процесів у період середнього плейстоцену.

Достовірними риськими пам'ятками на заході України є лише відоме Королево I у Закарпатті та Великий Глибочок I і Буглів V на Тернопільщині. Типологічно виразні і багаті серії пізньоашельських форм знярядь Житомирської стоянки на Поліссі і стоянки Співак на Волині також не викликають сумніву у належності виробів до “пізньоашельської традиційної культури”, але геологічний вік цих пам'яток залишається нез'ясованим.

Опорною пам'яткою рис-вюрмського часу у Верхньому Подністер'ї є багатошарова стоянка Єзупіль поблизу Івано-Франківська. Вона досліджена археологічно і геологічно із залученням різних спеціалістів природничих наук. Сьогодні це найбільш повно і комплексно вивчена стоянка еемського віку загалом на території Східноєвропейської рівнини [Bogucki et al., 2001; 2009; Сугек, Sytnik, 2002; Sytnuk, 2009]. Тут уперше у Подністер'ї виявлений культурний шар поселення “східномікоксської традиції”. Ранньовюрмські пам'ятки на Поділлі представлені досить широко у географічному аспекті і

доволі повно у геохронологічному плані. Серед них варто вказати на левалуазьку індустрію Пронятин, яка є показовим гомогенним комплексом.

Усього в досліджуваному регіоні тепер відомо 67 пам'яток, однак стратиграфічну прив'язку мають тільки 16 об'єктів. Серед останніх лише 7 поселень можна вважати повноцінними археологічними джерелами: Єзупіль I (шари II і III), Єзупіль II (шар II), Єзупіль V, Великий Глибочок I (шари III, III-Б, III-А), Пронятин, Буглів V (шари I, II), Ігровиця I (шар II). Усі вони відкриті і частково досліджені експедицією під керівництвом автора (табл. 1).

Отже, в підсумку проведених досліджень з'явилися нові фактичні дані, що висвітлюють актуальні проблеми розвитку середнього палеоліту Поділля. Ґрунтовно проаналізовані та всебічно співставлені матеріали дають змогу повному розглядати основоположні питання генези, соціально-економічного та історичного розвитку первісного населення України та суміжних територій.

Усі нові відзначені пам'ятки, що мають виразну стратиграфічну позицію, є досить перспективними для майбутніх комплексних природничо-археологічних досліджень, які уже проведені на окремих стоянках (Великий Глибочок I, Пронятин, Ігровиця I, Єзупіль I–II, Галич II, Буглів V, Ванжулів I). Матеріали цих досліджень попередньо уже введені в науковий обіг як в Україні, так і за кордоном.

Наші дослідження входили до складу кількох міжнародних програм із питань вивчення середнього палеоліту України. Відзначимо, зокрема, співпрацю з Інститутом геологічних наук ПАН у Варшаві за темою “Стратиграфічна кореляція палеолітичних стоянок і палеогеографія середнього і верхнього плейстоцену Західної України і Південної Польщі” (“Korelacja stratygraficzna stanowisk paleolitycznych i paleogeografia środkowego i górnego plejstocenu zachodniej Ukrainy i południowej Polski”, керівник з польської сторони – Тереза Мадейська), Інститутом археології та етнології Університету Миколая Коперніка у Торуні – “Палеоліт Західної України і Південної Польщі” (“Paleolit zachodniej Ukrainy i południowej Polski”, керівник з польської сторони – Кшиштоф Цирек), Університетом Марії Кюрі-Склодовської у Любліні – “Стратиграфія і палеоліт Верхнього Подністер'я” (керівник – Марія Ланчонт). Як складова частина теми роботи входила у проекти INTAS “Варіабельність стратегій кам'яних технологій у палеоліті Євразії” (“Variability of the Stone Technological Strategies in the Paleolithic of Eurasien” під керівництвом Ван Нотена) і “Розвиток культури, природне середовище та хронологія палеоліту України” (“Cultural development, paleoenvironment and chronology of the Paleolithic in the Ukraine” під керівництвом Ж.-М. Женеста).

Упродовж 20-ти років автор успішно співпрацює з геологами-четвертинниками Львівського національного університету імені Івана Франка – професором Андрієм Богуцьким і доцентом Петром Волошином. Із 1995 р. у

складі експедиції постійно працюють молоді науковці, кандидати наук – малаколог Роман Дмитрук, геоморфолог Андрій Яцишин. Палінологічні дослідження веде Наталя Калинович зі Львова, та Марина Комар із Києва. Низку абсолютних термolumінісцентних датувань для відкладів із культурними горизонтами було виконано в Інституті геологічних наук НАН України (професор Володимир Шелкопляс). Палеонтологічні визначення остеологічних збірок провели свого часу Наталя Белан, Валентина Бібікова, Кость Татарінов.

На міжнародному рівні ведеться плідна співпраця з багатьма дослідниками природничих дисциплін. Значна серія термolumінесцентних датувань зроблена в Університеті Марії Кюрі-Склодовської (Ярослав Кусяк). Палеогеографію і стратиграфію Великого Глибочка I, Пронятина, Буглова V, Єзуполя вивчали геологи з Варшави, Любліна (Тереза Мадейська, Марія Ланчонт та ін.). Окремі фауністичні колекції визначали краківські науковці Адам Надаховські, Петер Войтал і Збігнев Ліпецкі, Магда та Мацей Крайцажи, палеомагнітні аналізи проводив Юрій Навроцкі, малакологічні дослідження вів В. Александровіч. Останніх кілька років автор працює над проектом “Палеолітична ойкумена Прикарпаття – дослідження змін природного середовища у плейстоцені на території Західної України і Південно-Східної Польщі та їх впливу на первісне заселення і шляхи міграції (на основі лесових та печерних стоянок)” (“Paleolityczna ekumena strefy pery- i metakarpackiej – studium zmian środowiska zachodniej Ukrainy i południowo-wschodniej Polski w plejstocenie i ich wpływu na pierwotne osadnictwo oraz szlaki migracji (na podstawie stanowisk lessowych i jaskiniowych”, за номером 691/N-Ukraina/2010/0, керівник – професор Марія Ланчонт). У цьому проекті беруть участь українські та польські археологи, геологи, палеозоологи та палеоботаніки.

Зрозуміло, що лише у такому комплексному дослідженні пам’ятки набувають значення повноцінних археологічних джерел, придатних для різних історичних узагальнень. Плануємо і надалі комплексно вивчати пам’ятки середнього палеоліту Поділля на базі тісної співпраці на міжнародному рівні із залученням спеціалістів різних природничих і гуманітарних наук.

Пам'ятки середнього палеоліту Поділля: головні відомості

№ п/п	Назва пам'ятки	Хто і коли відкрив, досліджував	Розкопана площа	Наявність стратиграфії	Кількість артефактів	Викопна фауна	Геохронологія	Література
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	Бережани V	О. Ситник, 1980; 2011	п/м	-	200	-	?	Ситник, 1989; 2000
2.	Біла I–III	В. Ситливий, 1985; 1986	п/м	-	Кілька (?)	-	?	Ситливий, Ситник, 1990
3.	Більче-Золоте	Ю. Полянський 1927, О. Ситник, 2012	п/м	-	Кілька (?)	-	?	Polanskyj, 1935
4.	Буглів V, шар I	О. Ситник, 1989-1996, 2006	Розкоп I – 250 м ²	Частково	1016	-	Рис II-III	Ситник, 2000
5.	Буглів V, шар II	О. Ситник, 1989-1996	Розкоп III – 113 м ²	Частково	882	-	Вюрм I ?	Ситник, 2000
6.	Буглів VI	О. Ситник, 1990	Шурф - 2 м ²	Частково	9	-	?	Ситник, 2000
7.	Ванжулів I, шар III	М. Левчук, О. Ситник, 1987	Розкоп >100 м ²	+	150	-	Вюрм I	Ситник, 2000
8.	Ванжулів II	О. Ситник, М. Левчук, 1987	Шурф 3 м ²	Частково	8	-	?	Ситник, 2000
9.	Ванжулів-Голда	О. Ситник, М. Левчук, 1989	Шурф 2 м ²	+	5	-	Вюрм I	Ситник, 2000
10.	Ванжулів-Кар'єр	А. Богуцький, 1990 О. Ситник, 1992	Шурф 2 м ²	+	5	-	Рис-вюрм	Ситник, 2000
11.	Ванжулів-Цвинтар	О. Ситник, 1990	Шурф 2 м ²	Частково	4	-	?	Ситник, 2000
12.	Великий Глибочок IV	О. Ситник, 1988	п/м	-	14	-	?	Ситник, 1989
13.	Великий Глибочок II	О. Ситник, 1981	п/м	-	7	-	?	
14.	Великий Глибочок III	О. Ситник, 1981	п/м	-	292	-	?	Ситник, 1989
15.	Великий Глибочок XIII	О. Ситник, 1985	п/м	-	11	-	?	Ситник, 1989
16.	Великий Глибочок I, шар III	О. Ситник, 1979–1983, 1991	Розкоп 50 м ²	+	346	Бізон (бик?), носоріг чи кінь	Рис. II-III	Ситник, Богуцький 1998; Ситник, 2000
17.	Великий Глибочок I, шар III-Б	О. Ситник, 1997	Розкоп 25 м ²	+	59	Зубр (бик?) чи кінь	Рис. III	Ситник, Богуцький 1998; Ситник, 2000

Продовження таблиці 1.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
18	Великий Глибочок I, шар III-A	О. Ситник, 1979–1983, 1991, 1997, 2002, 2007, 2012	120 м ²	+	200	Мамонт, кінь, олень	Вюрм I	Ситник, Богущький 1998; Ситник, 2000
19	Врублівці	Л. Кучугура, 1983	п/м	-	1	-	?	Кучугура, 1984
20	Галич II	О. Ситник, 2002	Розкоп 30 м ²		40	Мамонт, північний олень		Ситник та ін., 2009
21	Глядки IV	М. Ягодінська, 1988	п/м	-	32	-	?	Ситник, 2000
22	Глядки IX	О. Ситник, 1988	п/м	-	36	-	?	Ситник, 2000
23	Горішній Івачів I	З. Дець, 1960-ті рр.	п/м	-	17	-	?	Ситник, 2000
24	Долина	Ю. Полянський, 1920-ті рр.	Зачистка	+	1	Мамонт	поч. Вюрму	Polanskyj, 1935; Ситник, 2000
25	Долішній Івачів I, шар III	О. Ситник, 1981, 1987, 2010	Шурф 4 м ² п/м	+	37	-	Вюрм I	Ситник, 2000
26	Єзупіль I	А. Богущький, 1990, О. Ситник, 1994						Sytnik, Bogucki, Madeyska, 1998; Ситник, 2000; Sytnuk, 2009
27	Єзупіль II	О. Ситник, 2000	50 м ²		170			Богущький та ін., 2006
28	Єзупіль V	О. Ситник	18 м ²		30			
29	Єзупіль VII		Шурф 4 м ²		3			
30	Іванківці IV	О. Ситник, 1987	м ² п/м	-	5	-	?	
31	Ігровиця I, шар II	О. Ситник, 1981, 1988, 2010, 2011	33 м ²	+	934	Мамонт, носоріг, північний олень, песець	Вюрм I	Ситник, 2000
32	Касперівці VI	О. Ситник, 1982	п/м	-	7	-	?	Ситник, 2000
33	Касперівці VII (Бедриківці)	В. Добрянський, В. Олійник, 1982, О. Ситник, 1983	п/м	-	>40	-	?	Ситник, 2000

Продовження таблиці 1.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
34	Касперівці I	Ю. Полянський 1927; О. Ситник, 1998, 2010	Культ. шар >20 м ²	+	?	Мамонт, кінь, носоріг, зубр, північний олень, вовк	Вюрм I-II	Polanskyj, 1935; Ситник, 2000
35	Колодів	А. Богуцький, 1989, О. Ситник, 1995, 1997, 2000	Шурф (12 м ²) Культурний шар	+	5	-	Вюрм I	Ситник, 2000
36	Кочурів	Хавлюк, 1970-ті рр.	п/м	-	3	-	?	Праслов, 1984
37	Лисичники II	В. Олійник, 1966		-	1	-	?	Ситник, 2000
38	Лука- Врублівецька I-II	П.Борисковський, С.Бібіков, 1946, О.Черниш, 1948	п/м	-	Кілька (?)	-	?	Борисков- ський, 1947
39	Малашівці V	З. Дець, 1960-ті	п/м	-	15	-	?	Ситник, 2000; 2004
40	Малашівці I	І. Герета, 1967 О. Ситник, 1988	Шурф, 6 м ² п/м	-	23	-	?	Ситник, 2004
41	Малашівці II	І. Герета, 1967 О. Ситник, 1988	п/м	-	28	Мамонт, кінь	?	Ситник, 2004
42	Малашівці III	З. Дець, 1960, О. Ситник, 1983	п/м	-	12	-	?	Ситник, 2004
43	Малашівці- околиця	З. Дець, 1966	п/м	-	1	-	?	Ситник, 2004
44	Михалків I	О. Ситник, 1988	п/м	-	12	-	?	Ситник, 2000
45	Михалків II	О. Ситник, 1988	п/м	-	17	-	?	Ситник, 2000
46	Негін	М. Анісюткін, 1980-ті рр.	п/м	-	2	-	?	Анісюткін 1998
47	Печірна	Ю. Полянський, 1920-ті рр. О. Ситник, 1986		-	Кілька	-	?	Polanskyj, 1935
48	Пилипче VII	О. Ситник, М. Левчук, 1988	п/м	-	25	-	?	Ситник, 2000
49	Пилипче XIV	Р.Алферов, 1989	п/м	-	6	-	?	Ситник, 2000
50	Пилипче XI	О. Ситник, 1988; 2011	Шурф 1-3 (6м ²) п/м	-	1079	-	?	Ситник, 2000
51	Підгайчики II	О. Ситник, 1981	п/м	-	5		?	Ситник, 2000
52	Прийма I	Л. Мацкевий, 1993–1997	Розкоп 22 м ²	+	4	Печерний ведмідь, засць	?	Мацкевий, 2000, 2002

Закінчення таблиці 1.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
53	Пронятин	О. Ситник, 1977–1985, 1996, 2010	Розкоп 250 м ²	+	Більше 7 тис.	Мамонт, кінь, носоріг, зубр, північний олень	Вюрм І	Ситник, 1978; 1985; 2000
54	Скородинці	О. Ситник, 1978	Шурф 9 м ² Культ. шар	+	3	Мамонт, північний олень чи кінь(?)	?	Ситник, 1989
55	Смиківці I	О. Ситник, 1985	п/м	-	14	-	?	Ситник, 2000
56	Сокіл I	М. Рудинський, 1931, О. Черниш, 1945	п/м	-	Кілька (?)	-	?	Черниш, 1954; 1973
57	Стара Ушиця	М. Рудинський, 1927	п/м	-	Кілька (?)	-	?	Черниш, 1954; 1973
58	Старий Вишнівець I	В. Савич, І. Герета, Т. Ковальчук, 1968	Шурф	-	11	-	?	Ситник, 2000
59	Старий Збараж IV	О. Ситник, 1988	п/м	-	11	-	?	Ситник, 2000
60	Суботівка	П. Борисковський, 1948	п/м	-	4	-	?	Черниш, 1954; 1973
61	Тернопіль I	О. Ситник, 1982	п/м	-	1010	Кінь	?	Ситник, 2000
62	Тернопіль II	1948	п/м	-	12	-	?	
63	Устя VIII	О. Ситник, 1988	п/м	-	17	-	?	Ситник, 2000
64	Устя III	О. Ситник, М. Левчук, 1988	п/м	-	20	-	?	Ситник, 2000
65	Худиківці I	О. Ситник, М. Левчук, 1988	п/м	-	18	-	?	Ситник, 2000
66	Чистопади	1880-ті рр.	п/м	-	1	-	?	Mortillet, 1909
67	Чортків	О. Ситник, 1982	п/м	-	14	Мамонт, носоріг	?	Ситник, 2000

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Анисюткин Н. К.* Новые данные о среднем палеолите Приднестровья // Археология и этнология Восточной Европы. – Одесса, 1997. – С. 28–41.
2. *Анисюткин Н. К.* Археологическое изучение мустьерской стоянки Кетросы // Кетросы. Мустьерская стоянка на Среднем Днестре. – М., 1981. – С. 7–53.
3. *Анисюткин Н. К.* К вопросу о принципах подразделения мустье // МИА. – 1971. – № 173. – С. 167–173.
4. *Анисюткин Н. К.* К вопросу о принципах подразделения мустье // МИА. – Ленинград, 1971. – № 173. – С. 167–173.

5. *Анисюткин Н. К.* Листовидные острия с двусторонней обработкой со стоянки Стинка I // МИА. – 1972. – № 185. – С. 88–94.
6. *Анисюткин Н. К.* Ранний и средний палеолит юго-запада Европейской части СССР: автореф. дисс. ... доктора ист. наук. – СПб., 1991. – 39 с.
7. *Анисюткин Н. К., Кетрару Н. А.* Выхватинский грот (история исследования, стратиграфия, фауна, каменные индустрии) // Археологический альманах. – Донецк, 1999. – № 8. – С. 141–153.
8. *Анисюткин Н. К., Филиппов А. К.* К характеристике раннепалеолитических комплексов // Палеолит и неолит. – Л., 1986. – С. 58–64.
9. *Артюх В. С., Мацкевий Л. Г.* Дослідження пам'яток Волині // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 1991. – С. 10–11.
10. *Артюх В. С., Мацкевой Л. Г.* Древнейшее прошлое Шацкого поозерья // Всесоюзная археологическая конференция “Достижения советских археологов в XI-й пятилетке”: тезисы докладов. – Баку, 1985. – С. 69–70.
11. *Береговая Н. А.* Палеолитические местонахождения СССР // МИА. – М.; Л., 1960. – № 81. – 220 с.
12. *Богущий А., Ситник О., Дмитрук Р., Кусяк Я., Ланчонт М., Яцишин А.* Єзупіль II – нова палеолітична пам'ятка Галицького Придністер'я // Проблеми геоморфології та палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій. – Львів, 2006. – С. 219–225.
13. *Борисковский П. И.* К вопросу о периодизации палеолитических памятников Поднестровья // Вестник ЛГУ. – 1948. – № 2. – С. 87–113.
14. *Борисковский П. И.* Начальный этап первобытного общества // Вестник ЛГУ. – 1950. – 140 с.
15. *Борисковский П. И.* Палеолит Украины. Историко-археологические очерки // МИА. – М.; Л., 1953. – № 40. – 464 с.
16. *Борисковский П. И.* Работы на Среднем Днестре по изучению палеолита // КСИИМК. – 1947. – Вып. 21. – С. 46–47.
17. *Борисковский П. И.* Деякі доповнення до археологічної карти Середньої Наддністрянщини // Археологія. – 1950. – Т. 4. – С. 131–139.
18. *Герета И. П.* Новые палеолитические местонахождения на Тернопольщине // АО 1968 г. – М., 1969. – С. 265–266.
19. *Герета И. П., Харитонов Е. А.* Дослідження археологічних пам'яток в Західному Поділлі // Матеріали III-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1970. – С. 152–154.
20. *Ефименко П. П.* Первобытное общество. – К., 1953. – 666 с.
21. *Иванова И. К.* Геологические условия нахождения палеолитических стоянок Среднего Приднестровья // Труды Комиссии по изучению четвертичного периода. – М., 1959. – Т. XV. Палеолит Среднего Приднестровья. – С. 215–278.

22. *Иванова И. К.* Геологический обзор местонахождений каменного века Молдавии // Бюллетень Комиссии по изучению четвертичного периода. – 1975. – № 63. – С. 91–117.
23. *Иванова И. К.* Геоморфология и палеогеография Приднестровья в палеолите // Природа и развитие первобытного общества на территории европейской части СССР. – М., 1969. – С. 111–119.
24. *Иванова И. К.* О геохронологии и стратиграфии позднего плейстоцена (по материалам Среднего Приднестровья) // Геохронология четвертичного периода. – М., 1980. – С. 102–124.
25. *Кетрару Н. А.* Памятники эпох палеолита и мезолита. Археологическая карта Молдавской ССР. – Кишинев, 1973. – Вып. 1. – 176 с.
26. *Коваленко С., Пуцунтинэ С.* Раннепалеолитическая находка из Кошницы // Revista arheologică Chişinău. Serie nouă. – 2005. – V. 1. – N 1. – S. 168–169.
27. *Кухарчук Ю. В.* Ашельский комплекс Житомирской стоянки // Раннепалеолитические комплексы Евразии. – Новосибирск, 1993. – С. 130–145.
28. *Кухарчук Ю. В., Месяц В. А.* Ранний палеолит Украинского Полесья. Житомирская стоянка (мустье). Препринт 91.6. – Киев, 1991. – 66 с.
29. *Кучугура Л. И.* Изучение многослойного поселения Врублевцы на Среднем Днестре // АО 1982 года – М., 1984. – 287 с.
30. *Мацкевий Л. Г.* Мустьерский комплекс у гроті Прийма I в Західному Поділлі // Starsza i środkowa epoka kamienia w Karpatach polskich. – Krosno, 2002. – S. 17–34.
31. *Мацкевий Л. Г.* Палеоліт і мезоліт у печерах заходу України // Археологический альманах. – Донецк, 2000. – Вып. 9 – С. 3–34.
32. *Пастернак Я.* Археологія України. – Торонто, 1961. – 791 с.
33. *Пастернак Я.* Коротка археологія західноукраїнських земель. – Львів, 1932. – 85 с.
34. *Пастернак Я.* Нові археологічні набутки // Записки НТШ. – 1929. – Т. 150.
35. *Полянський Ю.* Нові археологічні знахідки з Галичини // Записки НТШ. – 1928. – Т. СXLIX. – 6 с. (відбитка).
36. *Полянський Ю.* Подільські етюди // Збірник природописно-лікарської секції т-ва ім. Шевченка. – Львів, 1929. – Т. XX. – 132 с.
37. *Праслов Н. Д.* Ранний палеолит Русской равнины и Крыма // Палеолит СССР. – М., 1984. – С. 94–134.
38. *Рідуш Б., Степанчук В.* Непоротове VI – нове місцезнаходження домустьерського часу на Дністрі (попереднє повідомлення) // Археологічні студії. – К.; Чернівці, 2003. – Вип. 2. – С. 3–16.
39. *Романчук А. Н., Черняков И. Т.* Ашельская стоянка Спивак I на Волини // Carpatica – Carpatika. – Ужгород, 2006. – Вип. 34. – С. 4–19.
40. *Рудинський М. Я.* Досліди на Кременеччині // Коротке повідомлення ВУАК за 1926 р. – К., 1927. – С. 9.

41. Рудинський М. Я. З матеріалів Дністрянської експедиції 1945 р. (палеолітичні стоянки Сокіл, Китайгород, Колачківці) // АП УРСР. – 1949. – Т. II. – С. 299–314.
42. Рудинський М. Я. З матеріалів до вивчення передісторії Поділля // Антропология. – 1929. – № 2. – С. 152–191.
43. Савич В. П. Пізньопалеолітичне населення Південно-Західної Волині. – К., 1975. – 136 с.
44. Ситливий В. І., Ситник О. С. Деякі підсумки і перспективи пошуку палеолітичних пам'яток Придністровського Поділля // Тези доповідей і повідомлень 1-ої Тернопільської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції. – Тернопіль, 1990. – Ч. 1. – С. 28–30.
45. Ситник О. Малашівецька група палеолітичних пам'яток // АДЛУ. – 2004. – Вип. 7. – С. 13–39.
46. Ситник О., Томенюк О. Юрій Полянський та Стефан Круковський – геологічно-палеолітичний тандем // АДЛУ. – 2010. – Вип. 13. – С. 7–52.
47. Ситник О. Біля джерел формування палеолітичної науки в Україні (Юрій Полянський) // Постаті української археології. – МДАПВ. – 1998. – Вип. 7. – С. 16–20.
48. Ситник О. Середній палеоліт Поділля. – Львів, 2000. – 372 с.
49. Ситник О., Богуцький А. Палеоліт Поділля: Великий Глибочок I. – Львів, 1998. – 144 с.
50. Ситник О., Коропецький Р., Богуцький А., Ланчонт М., Мадейська Т. Техніко-типологічний аналіз археологічних матеріалів палеолітичної стоянки Галич II // МДАПВ. – 2009. – Вип. 13. – С. 47–73.
51. Ситник О. С. Мустьєрська стоянка Пронятин поблизу Тернополя // Археологія. – 1985. – Вип. 50. – С. 36–44.
52. Ситник О. С. Шлях розвитку леваллуазьких індустрій в Україні // Археологический альманах. – Донецьк, 1996. – № 5. – С. 75–84.
53. Станко В. Н., Гладких М. І., Сегеда С. П. Історія первісного суспільства. – К., 1999. – 240 с.
54. Степанчук В. Н. Нижний и средний палеолит Украины. – Черновцы, 2006. – 464 с.
55. Сытник А. С. Мустьерская стоянка под Тернополем // АО 1977 года. – М., 1978. – С. 389.
56. Сытник А. С. Палеолит Приднестровской Подолии // Каменный век: памятники, методика, проблемы. – К., 1989. – С. 86–93.
57. Черниш О. Найдавніші сліди заселення Східних Бескидів людиною давнього кам'яного віку // Проблеми археології Східних Карпат. – Ужгород, 1995. – С. 15–21.
58. Черниш О. П. До питання про час і шляхи найдавнішого заселення Східних Карпат людиною давнього кам'яного віку // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 1992. – Вип. 2.

59. Черныш О. П. Карта палеоліту УРСР // Наукові записки Інституту суспільних наук АН УРСР. – 1954. – Т. 2. – С. 67–152.
60. Черныш А. П. Палеолит и мезолит Приднестровья. – М., 1973. – 127 с.
61. Черныш А. П. Ранний и средний палеолит // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (каменный век). – Киев, 1987. – С. 12–27.
62. Черныш А. П. Ранний и средний палеолит Приднестровья // Труды Комиссии по изучению четвертичного периода. – М., 1965. – Т. 25. – 137 с.
63. Черныш А. П., Бозуцкий А. Б., Артюх В. С. Следы пребывания раннепалеолитического человека на северо-западе Украинской ССР // Бюллетень Комиссии по изучению четвертичного периода. – 1987. – № 56. – С. 103–108.
64. Bogucki A., Cyrek K., Konecka-Betlej K., Lanczont M., Madeyska T., Nawrocki J., Sytnik A. Palaeolithic loess-site Yezupil on Dnister (Ukraine) – stratigraphy, environment and cultures // Studia Quaternaria. An interdisciplinary journal on the Quaternary. – Warszawa, 2001. – Vol. 18. – P. 25–47.
65. Bogucki A., Lanczont M., Fedorowicz S., Kusiak J., Sytnik O. TL-age of loess deposits in the Yezupil I Palaeolithic site on the upper Dnister River (Ukraine) // Geologia. – 2009. – Vol. 51. – N 3–4 (67–68). – P. 88–98.
66. Cyrek K., Sytnik A. Paleolit Naddniestrza halickiego // Studia Geologica Polonica. Czwartorzęd Europy Środkowej. – Cz. III (pod red. T. Madeyskiej). – Kraków, 2002. – Vol. 119. – S. 293–312.
67. Krukowski S. Prehistoria ziem Polskich. Paleolit // Encyklopedia Polska. – Kraków, 1939. – Т. IV. – Т. 1.
68. Mortillet A. L'industrie acheuléene en Galicie // L'Homme préhistorique. – Paris, 1909. – № 8.
69. Mortillet G. et A. Le préhistorique origine et antiquite de l'homme. – Paris, 1903.
70. Polanskyj G. Rekonstruktion der geographischen Verhältnisse des Jungpaläolithikums der podolisch-besarabischen Provinz // Праці геогр. комісії НТШ. – Львів, 1935. – Вип. 1. – С. 3–23 (відбитка).
71. Polanskyj G., Krukowski St. Die erste Paläolith-station in Nowosilka-Kostiukowa (Podolien) // 36. мат.-природопис.-лікар. секції наук. тов. ім. Шевченка. – Львів, 1926. – Т. XXV. – 23 с. (відбитка).
72. Sytnik A., Bogucki A., Madeyska T. Mustierskie stanowisko Jezupil koło Halicza nad Dniestrem: stratygrafia i kultura // MSROA. – Rzeszów, 1998. – Т. IX. – P. 5–15.
73. Sytnik O. Mousterian Site Yezupil I of Dnister Area, Ukraine // Understanding the Past. Papers offered to Stefan K. Kozlowski. – Warsaw, 2009. – P. 241–258.

Стаття: надійшла до редакції 25.09.2012
прийнята до друку 10.10.2012

**STATUS AND PERSPECTIVES OF RESEARCHES OF MIDDLE PALEOLITHIC OF
PODOLIAN UPLAND**

Oleksandr SYTNYK

*Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian studies
of National Academy of Sciences of Ukraine,
24, Vynnychenko Str., Lviv 79008, Ukraine;
Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: olexandr.sytnyk@gmail.com*

The paper deals with an analysis of contemporary status of studies of Middle Paleolithic of Podolian region, that includes characteristic of geographical location of this area, review of problems of Late-Acheulean industries and some moments of history of studying of Mousterian sites of Podolian region. Perspectives of further researches, which are based at concept of comprehensiveness, interdisciplinary and international cooperation, are proposed.

Key words: Middle Paleolithic, Podolian region, archaeological monument, Late-Acheulean period, Paleolithic site.

**СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИЗУЧЕНИЯ СРЕДНЕГО ПАЛЕОЛИТА
ПОДОЛЬСКОЙ ВОЗВЫШЕННОСТИ**

Александр СЫТНИК

*Институт украиноведения имени Ивана Крипякевича НАН Украины
ул. Винниченка, 24, Львов, 79008, Украина;
Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина
e-mail: olexandr.sytnyk@gmail.com*

Представлен анализ современного состояния исследований среднего палеолита Подолья, который включает характеристику географического положения региона, обзор проблем позднеашельских индустрий и некоторые моменты истории изучения мустьерских памятников Подолья. Намечены перспективы дальнейшего изучения, базирующиеся на комплексности, междисциплинарности и международном сотрудничестве.

Ключевые слова: средний палеолит, Подолье, археологический памятник, позднеашельский период, палеолитическая стоянка.